

MÜTEŞABİHÂTIN TE'VİLİ

M. Zeki Duman
(Prof. Dr.), Erciyes Ü. İlahiyat F.
zduman@erciyes.edu.tr

KUR'AN'DAKİ MÜTEŞABİHLER

Kur'an'da Müteşabihat başlıklı yazımızda da belirttiğimiz üzere, Kur'an'a ve Selef-i sâlihine göre müteşâbihler, te'vilini Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği âyet ya da kavramlardır. Çünkü bu müteşâbihlerin, birbirine eşit derecede benzeyen ve hiçbir zaman birini diğerinden tefrik imkânı bulunmayan iki şeyden her birisine verilen bir nitelik olduğunu önceki kavram çalışmalarımızda tespit edip görmüştük. Âl-i İmran suresinin yedinci âyetindeki müteşâbihâtın da âyetin nüzul sebebinden ve bütün halindeki manasından da anlaşıldığı üzere, zatından dolayı hakikati bizzat lafzın kendisinde gizli olan; te'vili umulmayan, kavranması mümkün olmayan gaybî gerçekler olduğunu da tespit etmiştik.¹ Selef-i sâlihîn bu görüşte olup, müteşâbihâtın te'vilini yapmak ya da öğrenmek isteyenlere iyi gözle bakmadıklarını da anlamıştık. Sözelimi, kendisine 'Arşa istivâ' hakkında soru soran bir şahsa İmam Malik'in şu cevabı, Selef'in bu konudaki görüş ve tavrı hakkında neredeyse darb-ı mesel haline gelmiştir: "İstivâ mâlumdur, keyfiyeti meçhûldür, ona iman vaciptir, onun hakkında soru sormaksa bid'attir. Öyle zannediyorum ki, sen de o kişilerden birisin..."²

Selef'in 'müteşâbihat' hakkındaki bu kanaatini ve tavrını son derece gerçekçi ve isâbetli bir kanaat ve tavır olarak değerlendiren İmam Gazalî demiştir ki, Allah'a nispet edilen *sûret, el, ayak, inme, arşa oturma, üst* gibi hususlarda basiret sahiplerinin görüşü budur. Bu görüş, kendisinde tartışma olmayan açık ve doğru bir görüştür. Kanaatimizce de Sahabe ve Tabiûn'dan oluşan selefın bu anlayışı doğrudur ve kime Allah'ın zatı ve sıfatlarıyla ilgili bir şey gelirse şu yedi şeye uyması

¹ Ayrıca bkz. Cürcanî, *Tarifât*, s.200; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 'ŞBH' mad; Rağîb, *Müfredat*, 'ŞBH' mad. Kafiyeci, *Kitabu't-Taysir*, s. 200.

² İmam Malik'in: "Öyle zannediyorum ki sen de o kişilerden birisin!..." sözüyle, hem kalbinde sapıklığı meylî olan kimseler hem de Rasulü Allah (s.a.v.)'ın: Hz. Aişe'den nakledilen şu hadisi kast edilmiş olabilir: "هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ... âyetini okudu ve onun müteşâbihlerinin ardına düşen birini görürseniz, onun Allah'ın isimlendirdiği kimse olduğunu bilin ve ondan sakınınız, buyurdu. Bir başka hadisinde: "Kur'an hakkında nizâ etmek, cedelleşmek küfürdür, dedi." (İbn Kesir, *Tefsir*, II/6; Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, VIII/80)

vâciptir: *Takdis, tasdik, aczi itiraf, sükût, keff, imsak ve teslim.*³

İbn Arabî de, *لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ* âyetini tefsir ederken demiştir ki: "Allah, "Leyse kemislihi şey" " demekle kendisini tenzih etti ve "ve hüve's-semîu'l-basîr"⁴ demekle de kendisini teşbih etti. Aynı zamanda "Leyse kemislihi şey" demekle kendisini tenzih etti ya da kendisinin iki vechesi bulunduğunu ilan etti; ve "ve hüve's-semîu'l-basîr" demekle de kendisini tenzih etmiş ve kendisini tek olarak ilân etmiş oldu.⁵

Toshihiko İzutsu, İbn Arabî'nin müteşâbihler konusunda orijinal diye nitelendirdiği bu yorumunu Allah'a karşı en isâbetli bir tutum olarak değerlendirmiş ve demiştir ki, "Eğer biz bu tutum içinde bulunmak istiyorsak, tenzih ile teşbih'in tevhid edilmeleri gerektiği hususunu her bakımdan âşikâr kılmak zorundayız."⁶

İbn Arabî'nin bu yorumu, Kur'an'daki müteşâbihler hakkındaki nihaî tavır belirleyici olması bakımından çok önemlidir. Çünkü yüce zatı, emsalsiz esma ve sıfatları itibâriyle Allah yaratılmışlara benzemekten münezzehtir, çok yücedir. Fakat kendisini yaratılmışlara /insana teşbih etmiş olmasa insanların Allah'ı tanımaları pek mümkün olmazdı. O halde Allah'ı kendi teşbihi sıfatlarıyla tanımak, fakat zatı ve sıfatlarının hakikati ve gerçek mahiyeti hakkında O'nu yaratılmışlara benzemekten tenzih etmek en uygun formül olmalıdır. Bu hususta ilke olarak kabul edilmesi gereken tutum şu olmalıdır: 'Allah ne odur, ne de o değildir'; sözgelimi "Ne yaratılmışlara benzer" ne de "Yaratılmışlara benzemez" veya "Allah'ın eli", ne bilinen eldir ne de değildir; çünkü 'O'nun eli zihinlerdeki ve realitedeki eldir' demek câiz olmadığı gibi. 'Hayır, o değildir' demek ve reddetmek de, kendisi için ispat ettiğini nefyetmek anlamına geleceği için doğru olmaz...

Tefsir Usulü sahibi ilim adamlarımızdan Kafiyeci'nin müteşâbih âyetler hakkındaki şu yaklaşımı, âyetteki 'müteşâbihât'ın daha da netleşmesi açısından son derece önemlidir: "Müteşâbih, beyân ümidi kalmayacak derece gizli olan şeydir. Onu idrak etmek, asla mümkün değildir. Çünkü müteşâbih hakkında aklın gerekli kıldığı şey, iştimenin gerekli kıldığı şeye muhaliftir; ikisinden birini diğerine irca etme imkânı bulunmamaktadır. Bu yüzden murat, teşâbühten ötürü asla vâkîf olunamayacak derecede kapalılık arz etmektedir, zira ondan muradı tâyine delalet

³ Gazalî sözlerine şöyle devam etmektedir: Zira 1. Rab Tealâyı cismiyetten tenzih etmek; 2. Kitapta varid olanı olduğu gibi tasdik etmek; 3. Hakikatini idrakten âciz olduğunu söylemek; 4. Sorulmadığı sürece bunların manaları hakkında konuşmamak, te'vile dalmamak; 5. Dildeki başka kelimelerle değiştirmek, eklemek, çıkarmak, ayırmak, birleştirmek gibi onlar üzerinde tasarrufta bulunmamak; 6. Hakikatini araştırmaktan ve zihninde düşünmekten geri durmak; 7. Müteşâbihât'ın bilgisini ehline teslim etmek ve kendisine gizli olan şeyin Peygambere, Velîye âyan olabilir demek, şarttır. (Bkz. İmam Gazalî, *İcâmu'l-Avam an İlmi'l-Kelâm*, İstanbul, 1387, s. 3 vd.)

⁴ Şûrâ, 42/11.

⁵ Toshihiko İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusus'undaki Anahtar Kavramlar* (Çev. Ahmet Yüksel Özemre), İstanbul, 1999, Fusus, s. 85.

⁶ İzutsu, *İbn Arabî'nin Fusus'undaki Anahtar Kavramlar*, s. 86.

eden şey bulunmamaktadır. Meselâ bazı surelerin başlarındaki "el-Hurufu'l-Mukatt'a," "Ruhullah," "Kelimetullah," "yed," "vech," "ayn," "ityan," "meci," "istivâ ala'l-Arş" ve benzeri şeyler Kur'an'daki müşâbihlerdir.⁷

Âl-i İmran suresinin ilk pasajının nüzulüne sebep olan tartışma ve orada Hıristiyanların sözcüsünün getirmiş olduğu yorum da Kafiyeci'nin açıklamalarıyla paralellik arz etmektedir. Şöyle ki, *إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ...* "Mesih İsa b. Meryem, ancak Allah'ın elçisi, ona ilka ettiği kelimesi ve O'ndan bir ruhtur"⁸ Bu âyete göre Hz. İsa, "Allah'tan bir ruh ve O'nun kelimesidir" ve doğrudur; inkârı ise âyeti inkâr olur... Fakat Allah'ın zatını idrak muhâl olduğundan dolayı O'nun ruhu'nun ve kelimesi'nin hakikatini idrak etmek beşer için mümkün değildir. Bunları nefyetmek caiz olmadığı gibi "İsa Allah'ın oğludur" şeklinde te'vil etmek de caiz değildir. Buna, ancak iman edilir...

Hem Âl-i İmran'ın yedinci âyetinden hem de Gazalî, Cürcanî, İbn Arabî ve Kafiyeci'nin yapmış oldukları açıklamalarından ve verdikleri misallerden anlaşılıyor ki, ancak te'vilini Allah'tan baş hiç kimsenin bilemeyeceği hakikatler ve gerçekler müşâbihâttandır. Te'vili, Allah tarafından tayin edilmiş ve belirlenmiş bir zamâna bağlı olup zamanı geldiğinde Allah'tan başkaları tarafından da bilinecek olan gerçekler müşâbihâttan sayılmazlar. Çünkü *وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ* 'daki hasr edati olan *إِلَّا* buna manidir... Bu anlayışımıza göre Kafiyeci'nin işaret ettiği "Allah'ın gelmesi", "Arşa istiva", "el-Hurufu'l-Mukatt'a," "Vech" 'den her birinin, lafzı ya da zahirdeki anlamları değil, sembolik anlamları kast edildiği için, aşağıda izah edilecekleri üzere, bunlar, te'vilini yalnız Allah'ın bileceği müşâbihlerden sayılmazlar. İsrâfil'in "Sur'a üflemesi", "Kiyametnin kopması", "Ye'cüc ve Me'cüc'ün ortaya çıkması", "Dabbetü'l-Arzın zuhuru" gibi hadiseler, vakti gelince açığa çıkacak olan gelecekle ilgili Kur'an'da haber verilen gerçeklerdir. Bunlar zuhur ettiği zaman mutlaka Adem oğullarından bir kısmı hayatta olacak ve onları görüp bilecektir. O nedenle bunlar da *وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ* kapsamına dâhil edilemezler...

Bu durumda Kur'an'daki müşâbihleri üç madde hâlinde belirlemek mümkündür:

1. Allah'ın zatından söz eden âyetler ve kavramlar.⁹
2. el-Esmâ'u'l-Husnâ ve Sıfatların hakikatleri.
3. Ahiretle ilgili olarak haber verilip de, ancak ahirete intikal ettikten sonra hakikatleri ya da mahiyetleri bilinecek olan gerçekler.¹⁰

⁷ Kafiyeci, *Kitabu't-Taysir*, s. 19.

⁸ Nisa, 4/171.

⁹ Müşâbihat, bazen bir âyet bazen de ayette bir kelimedir. Kur'an'da, "Müdhâmetan" (Rahman, 55/64) misalinde olduğu gibi tek kelimeye de âyet denildiği için biz, müşâbihlerin hepsine âyet demeyi uygun bulduk.

¹⁰ Usûl Âlimlerinin Kur'an'daki müşâbihlerin neler olduğu ve hikmeti hakkında geniş bilgi için bkz. M.

Çünkü Allah'ın zatını bilmek bir tarafa, düşünmek bile hatadır. Tasavvurlar ve hayaller yaratılmışlardan öteye geçemezler. "O'nun benzeri hiçbir şey olmadığı" gibi "O'nun dengi de hiçbir kimse yoktur..."¹¹ Resulü Allah'ın (s.a.v.): تفكروا بآلاء الله ولا تفكروا بذات الله "Allah'ın iyiliklerini düşünün, fakat Allah'ın zatını tefekkür etmeyin!" hadisi de buna manidir... Esmâ ve sıfatlar da, hakikatleri itibarıyla zihinlerde ve realitede bulunanlarla haber verilenler birbirinin aynı değildirler... Âhiret hayatı ise, bugün bilinen ve yaşamakta olan dünya hayatından bambaşka bir hayat olacaktır. Zira "O gün, yer başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülmüştür..."¹² Âhiretteki hayat ve hayatın gereçleri de elbette buradakilerin aynı olmayacaktır... Zira Allah Teala, âhiret hayatında mü'minlere vaat ettiği mükâfatın akla ve hayâle sığmayacak derecede güzel olduğunu haber vermekte,¹³ Rasûlü de bunları şöyle tavsif etmektedir: "Cenab-ı Hak Tevrat'ta buyurdu ki: Ben sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir beşer zihnin tasavvur edemeyeceği ve hiçbir mukarreb meleğin işitmediği değerli şeyler hazırladım. İsterseniz "Felâ ta'lemü nefsun..."¹⁴ âyetini okuyun..."¹⁵ Bu da gösteriyor ki, âhiretteki varlıklar ve cennetteki nimetlerle dünyadakiler, birbirlerine müteşâbih olmakla birlikte birbirlerinin aynı değildirler... Ahiretle ilgili öyle şeylerden de söz edilmektedir ki, bunların bir mislini dünya hayatında düşünmek bile imkânsızdır. Mesela; "Ziyafet olarak bunlar mı daha iyidir, yoksa zakkum ağacı mı?"¹⁶ Muhakkak ki, onu zalimler için bir fitne yaptık.¹⁷ O cehennemden çıkan bir ağaçtır. Tomurcukları, sanki onların herbiri şeytanların başları gibidir. İşte, zalimler ondan yiyecek ve karınlarını tamamen onunla dolduracaklar. Sonra da onun üzerine kan ve irin karışımı kaynar bir içecek içerler."¹⁸ Bu âyette ateşin ortasında yetişmekte olan bir ağaçtan söz edilmektedir! Bu ağacın tomurcuklarının şeytanların başları gibi olduğu söylenmektedir. Bu ağaçtan yiyenler, serinlemek için kan ve irin karışımı kaynar bir su içecekler... Görülüyor ki, bu âyette tavsif edilenlerin hiç biri dünya hayatında emsali bulunmayan ve tasavvuru da mümkün olmayan şeylerdir. Bunların mahiyetini, Allah göstermesin, ahirete intikal etmeden ve yaşayıp görmeden kim bilebilir ki!

Cehennemdeki zebanilerin sayıları da gerçek bir sayıyı belirlemek için değil, on dokuz rakamının bir imtihan vesilesi olduğu âyette açıkça söylenmektedir: "Onda on dokuz görevli vardır. Biz, cehennem görevlilerini (Zebaniler)¹⁹ sadece

Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 33-45.

¹¹ İhlâs, 112/4.

¹² İbrahim, 14/48

¹³ "Tabii ki yapmakta oldukları iyiliklere karşılık mü'minler için gözleri aydın edecek nelerin saklandığını hiç kimse bilmiyor."

¹⁴ Secde, 32/17.

¹⁵ Taberi, *Camîu'l-Beyan*, XX1/64.

¹⁶ Bkz. İsrâ, 17/60; Duhan, 44/43-46; Vaki'a, 56/51-56.

¹⁷ Bkz. İsrâ, 17/60.

¹⁸ Saffat, 37/62-67.

¹⁹ Krş.: Mülk, 67/8; Alak, 96/18.

meleklerden tayin ettik. Onların sayılarını, kâfirler için sırf bir fitne yaptık; kitap verilenlerin bunları yakinen bilmesini, iman edenlerinse imanlarının pekişmesini istedik ki, kitap verilenlerle müminler hiç şüpheye düşmesinler... Kalplerinde has-talık olanlarla kâfirler de: "Mesela, şimdi Allah bununla neyi kastetmiş olabilir ki?" desinler..."²⁰

Kur'an'da üç madde hâlinde tespit etmiş olduğumuz bu müteşâbihleri, zatlari ve hakikatleri itibariyle Allah'tan başka hiç kimsenin bilemesi mümkün değildir. Bunların bilinmesi gerekmediği gibi bilinmemeleri de ne Kur'an için bir nakîse sayılır ne de muhatapları için... İşte bundan ötürü ilimde rasih olan âlimlerin, Allah'ın zatını, esma ve sıfatlarının hakikatlerini, mahşer, amel defterleri, mizan, hesap, cennet nimetleri, cehennem azabı, zakkum, zebaniler vs. ile ilgili olarak haber verilen hakikatleri ve gerçekleri bilmeleri gerekmez... İbn Kesir'in naklettiğine göre, İbn Mes'ud, mushafında bu âyete şöyle bir not düşmüştür: "Müteşâbihlerin tevili, kuşkusuz, ancak Allah bilir; ilimde derinleşmiş olanlar ise: 'Biz onlara iman ettik...' derler." Übey b. Ka'b'in de böyle dediği nakledilmiş ve Taberî de bu görüşü tercih etmiştir.²¹ Belki de bu yüzden Kafiyeçi demiştir ki: "Sahabe, Tabiün, Ebu Hanife ile İmam Şafiî ve onların arkadaşlarından /çağdaşlarından oluşan Selef, âyetlerde müteşâbihlerle kast edilenlerin birer hakikat olduğuna inanmak vâciptir, bu hakikatleri bilmeyi sâdece Aziz ve Celil Allah'a bırakmak üzere وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ cümlesinin sonunda vakf etmek gereklidir; eğer vasl edilecek olursa, müteşâbihlerin hakikatlerini ilimde rasih olanların da bildiği iddiası ortaya çıkar ki, o takdirde muhâl olan şey mümkün dönuştürölmüş olurdu!"²²

Taberî ve burada pek çok görüşünü paylaştığımız Kafiyeçi ile birlikte daha pek çok ilim adamı el-hurufu'l-mukattaa, dâbbetü'l-arz, ye'cüc ve me'cüc, sür'a üflenmesi, kıyâmetin zamanı... gibi dünya zamanıyla sınırlandırılmış olup ileride gerçekleşecek ve en azından çağdaşlarından bir kısmı tarafından bilinecek olan şeyleri de 'mütesâbihat' kavramına dâhil etmişlerdir. Bizce bu görüş, yukarıda belirttiğimiz gerekçelerle, pek isâbetli gözükmemektedir. Mesela 'el-hurufu'l-mukattaa', adı üzerinde kesik kesik okunan harflerdir. Harflerin simge olmanın ötesinde ne mâna ne de hakikat itibariyle ayırt edilemez derecede birbirine benzeyen iki gerçekten ya da manadan bahsetmemektedirler. Bunların zatında hiçbir mâna bulunmamaktadır. Dolayısıyla bunların müteşâbih kavramının kapsamına girdirilmeleri bizce dil açısından mümkün gözükmemektedir... Biliniyor ki, her dilde harflerin tek başına mânaları bulunmamaktadır. Varsa şâyet sembolik /şifresel manaları olabilir... On dört surenin başındaki Hurufu mukattaa, ilgili ilim adamlarınca harf ya da sembol olarak değerlendirilmişlerdir. Aşağıda geleceği²³ üzere, bu

²⁰ Müddessir, 73-30-31.

²¹ Bkz. İbn Kesir, Tefsir, II/8

²² Kafiyeçi, *Kitabu't-Taysir*, s.19.

²³ Bkz. S. 37.

harflere tahmine dayalı bir takım manalar verilmiş, fakat bu manaların doğruluğu hiçbir delil ile desteklenmemiştir. Zanna dayalı olarak verilen bu manalardan hiçbiri Allah'ın murat ettiği gerçek olarak nitelendirilememiştir. Verilen her manadan sonra hiç kimse "Allahu a'lemu bi muradihi bih" demekten de kendini vareste kılmamıştır... O nedenle bu harflerin hangi anlamda veya ne maksatla kullanıldıkları, bugüne kadar bilinmemiştir, ancak ileride de bilinmeyecektir denilemez...²⁴ Dâbbetü'l-arz, sûr'a üflenmesi, ye'cüc ve me'cüc, kıyâmetin zamanı ve kopması hadisesi gibi Kur'an'da haber verilen gerçekler ise, bilinmesi zamanla tahdid edilmiş gerçekler olmalıdır ve zamanı geldiğinde ortaya çıkacak ve en azından hayatta olanlar tarafından bilinecektir. Bunlar, ne bilgisi sâdece Allah'a tahsis edilen 'müteşâbihât'tandır, ne de lügat anlamları itibarıyla te'vil edilebilecek muhkem âyetlerdendir.²⁵ Şâyet müteşâbihlerden biri, sonradan ortaya çıkacak zannî bir delil ya da zann-ı galip bir kanaat ile de olsa bilinecek olursa, ona müteşâbih denmez, şüphe tabir olunur... Sözün gelişi, İsrail oğullarından kurban etmeleri istenen 'bakara' hakkında soru soruldukça, kendilerinden istenen şey tebeyyün etmeye başladıysa da, öyle bir an geldi ki, yapılan açıklamalara rağmen hangi ineğin kurban edileceği, ister samimi olsunlar ister gayr-ı samimi, bir noktada düğümlendi kaldı... O zaman şöyle dediler: "Musa! Bizim adımıza Rabbine söyle; bize biraz daha açıklasın. Zira kesmemiz istenen ineğin hangisi olduğunu ayırt edemez olduk. Açıklanırsa, inşallah, söyleneni anlayacağız."²⁶ Bu istek üzerine Musa: "Allah diyor ki, kesmeleri istenen inek henüz boyunduruğa girmemiş, toprağı sürmemiş ve sulama işinde kullanılıp da ezilip yıpranmamış; başıboş dolaşan, renginde alacalık olmayan bir inek... deyince, onlar, tamam, işte şimdi gerçeği /hakkı anladık..."²⁷ dediler. Görülüyor ki, en son açıklama gelinceye kadar, bakara ile kast edilen tam olarak anlaşılmamış, ayette tavsif edilen bakara ile gözlerinin önündeki bakara ayırt edi-

²⁴ Cürcanî, Kafyeci ve daha pek çok ilim adamı eserlerinde el-hurufu'l-mukattaanın müteşâbihlerden olduğunu söylemiştir. Oysa huruf-ı mukattaa, adından da anlaşılacağı gibi tek tek ve kesik kesik okunan harflerdir. Harfler ancak sistemli ve mantıklı bir biçimde birleştirilerek kelimeler, kelimelerin sistemli ve mantıklı bir biçimde birleştirilmelerinden de cümleler vücuda getirilir; dolayısıyla kelimelerin ve cümlelerin manası olur, tek başına harflerin manası olmaz. Olursa, harflerin sâdece bulunduğu yerlere göre anlam ifâde eden şifresel ve sembolik manaları vardır. Aşağıda açıklanınca görüleceği üzere Al-i İmran suresinin yedinci âyetinde kast edilen 'müteşâbih' ve onun te'viliyle ilgisi olmadığı halde lügatlarda, usûl ve tefsir kitaplarında rastladığımız bazı yorum mahiyetindeki açıklamaları buraya kelimenin lügat manası olarak almayı uygun bulmadık. Çünkü, bu yorumların müteşâbih kelimesinin vaz'î manasıyla alakası olmadığı gibi söz konusu âyetteki kast edilen müteşâbihlerin hakiki mahiyetiyle de yakından uzaktan alakası bulunmamaktadır.

Şunu da belirtelim ki, şimdiye kadar bu harflere mana veren ilim adamları hep şifresel manalar vermişler ve sonunda: "Allah bununla neyi murat ettiğini daha iyi bilir..." demeyi de ihmal etmemişlerdir. Fakat bu manaları verenlerden hiç biri, bu âyetten Allah'ın muradı budur deyip de kesin bir delil gösterememişlerdir... Ama bu harflerin ifâde ettikleri anlamlar kıyamete kadar çözümlenemeyecektir de denilemez. Çünkü ilim ve teknolojik gelişmeler Kur'an'ın anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır; ileride bu katkının, daha da artmayacağını hiç kimse iddia edemez...

²⁵ Krş. Hayri Kırbaoğlu, *Müteşâbihat Konusundaki Yaklaşımların Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Önerisi*, Birinci Kur'an Sempozyumu, 1-3 Nisan, 1994, Bilgi Vakfı Yayınları, İstanbul, s.367.

²⁶ Bakara, 2/70.

²⁷ Bakara, 2/71.

lemez durumdaydı; bu yüzden onlara müteşâbih gelmişti. Fakat gelen ilâve açıklamalarla onların zihinlerindekiyle realitedeki bakara arasında eşitlik durumu tamamen bozulmuş; ikisini birbirine reddetme, yani kesilmesi istenen ile realitedeki bakara birbiriyle örtüşmüş ve 'bu odur, o da budur' deme imkânı doğmuş ve maksat anlaşılmıştır. Artık onlar için Bakara, 'müteşâbih gelmekten' çıkmıştır...

"Allah'ın gelmesi", "Arşa istiva", "Vech" vb. ifadeler ise, bunlar dilin imkânlarından olan sembolik anlatım şekillerindedir. Bunlarda anlatılanlar, maksut mâna açısından gâyet sarhihtirler. Zira sembollerin yerine hakikatleri bulunup konulunca, âyetlerde söylenmek istenenler de anlaşılmış olur. O nedenle bunları Allah'tan başkasının bilemeyeceği müteşâbihler arasına katmak dil bilimi açısından doğru olmaz. Mesela;

"Allah'ın gelmesi"nin Te'vili

وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا "Rabb'in ve sıra sıra dizilmiş olarak melekler geldiğinde"²⁸

Bu âyette sembolik bir anlatım söz konusudur. Âyette, bütün hâlinde söylenmek istenen sembolik manayı şu şekilde izah etmek mümkündür: Herhangi bir mahkemede, suçlu ve şahitler duruşma salonuna alındıktan sonra, davaya bakmak ve hüküm vermek üzere hâkimin gelip yerini aldığı gibi, "Hâkimlerin en yücesi" olan Allah' da, ahirette, en son duruşma ve hesap gününde, "Mülkün ve emrin sahibi olarak"²⁹ kulları hakkında nihâi hükmünü vermek üzere "Mahkeme-i Kübra"ya geldiği zaman... Şahitlik etmek ve karar sonrası görevlerini icra etmek üzere melekler de dizi dizi gelip orada yerlerini alacaktır... Görülüyor ki, âyette söylenmek istenen mâna açıktır ve herhangi bir kapalılık söz konusu değildir...

"Vech"nin Te'vili

كَلَّ مِنْ عَلَيْهَا فَاَنْ وَيَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ "Yer yüzündeki her şey yok olacak, Celâl ve ikram sahibi Rabbinin vechi bâki kalacaktır."³⁰ Ve لا اله الا هو كل شيء هالك الا وجهه "Allah'tan başka ilah yoktur; O'nun vechinden başka her şey yok olacaktır."³¹

Bu iki âyette 'vech' kelimesi 'Allah'ın zatı' anlamında kullanılmıştır. Lügatta zat kelimesi, kelimenin en çok kullanılan vaz'î manası değil de örfteki ikincil manasıdır. Dolayısıyla bu âyet müteşâbih değildir. Hatta 'vech' kelimesinin lügatta rıza, hoşnutluk anlamı da vardır ve Kur'an'da kullanılmıştır: "Allah'ın vechini /rızasını dileyerek zekât verenler, mallarını katlayan kimselerdir..."³²

"Arşa istiva"nın Te'vili

²⁸ Fecr, 89/22.

²⁹ Bkz. Ğafir, 40/16; İnfitar, 82/19.

³⁰ Rahman, 55/26/27.

³¹ Kasas, 28/88.

³² Rum, 30/39; Bakara, 2/272.

هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا
Allah, gökleri ve yeri altı günde yarattı sonra da Arş'a istiva³³ etti. O delip yere gireni de bilir, yarıp arzdan çıkanı da; semadan aşağıya ineni de bilir arzdan semaya yükseleni de... Her nerede bulunursanız, O, sizinle birlikte. Allah yapmakta olduklarınızı da görmektedir...³⁴

Önceki yazımızda geçmişti.³⁵ Selef ve Halef âlimlerince müteşâbih kabul edilip, adeta bir dogma gibi inanılması gereken ve hakkında soru sormanın, hatta anlamaya çalışmanın bid'at olduğuna inanılan bu âyet kanaatimizce müteşâbih değildir.

Bu âyette Allah, gökleri ve yeri altı günde yarattığını, sonra da Arş'a istiva ettiğini söylemektedir. Allah'ın 'Arşa istivası', insan biçimsel düşünüldüğü zaman, hakikati itibariyle müteşâbihtir. Fakat Kur'an bütünlüğü içerisinde âyeti doğru anlamak gerektiği gibi, burada âyetin insan biçimsel manası mı kast edilmiştir, yoksa sembolik bir anlam mı? Öncelikle bunun da bilinmesi şarttır.

Yunus suresinde, *اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ* cümlesinden sonra ilave olarak *يُدَبِّرُ الْأُمْرَ* açıklaması getirilmiştir.³⁶ Ayrıca Secde sûresinde 'istiva'nın amacı ve sonrası daha açık bir ifadeyle şöyle açıklanmıştır: "Gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yaratıp sonra da Arşa istivâ eden Allah'tır";³⁷ O'ndan başka sizin için ne bir velî ne de bir şefaathçi vardır. Siz hiç düşünmez misiniz? O, gökten yere kadar bütün işleri plânlayıp yürütmektedir...³⁸

Öncelikle belirtmeliyiz ki, Kur'an'da arş ve kürsü kelimeleri, Allah'a nispet edilen hemen her âyette; özellikle de "istevâ" ile birlikte kullanılan âyetlerde ya yönetim, ya yönetim merkezi ya da egemenlik /hükümlerlik anlamlarında kullanılmıştır.³⁹ Bu âyetlerde Allah'ın Arşa istivası, herhangi bir taht veya sandalye veya oturak üzerine oturması anlamında kullanılmamıştır. Hepsinde de istiva sembolik anlamda kullanılmıştır... Burada meallerini naklettiğimiz üç âyette de Allah'ın 'Arşa istiva'sı,' insan biçimsel anlamda bir oturmadan değil, sembolik bir oturmadan söz edilmektedir. Bu sebeple söz konusu âyetlerin hepsi de muhkem olup kast edilen manaları te'vil yoluyla anlaşılmalıdır. Bu âyetler, Kur'an bütünlüğü içerisinde

³³ Bu ayetteki *اسْتَوَىٰ* kelimesinin lügat manası: istilâ etmek, zorla ya da hileyle ele geçirmek; koltuk vb. şeyin üzerine çıkıp oturmak; taht veya makama kurulmak, yerleşmek gibi manalara gelmektedir. *العَرْش* ise, kürsü, taht, makam anlamındadır. Müfessirlerden bir kısmı 'istiva' kelimesine 'istila etti', kapladı, 'feth etti' manasını verirken, bir kısmı da "istekarra aleyhi" yani 'üzerine çıktı oturdu' manasını vermiştir. Oysa âyette kast edilen, sembolik bir anlamdır...

³⁴ Hadid, 57/4.

³⁵ Bkz. s. 25.

³⁶ Yunus, 10/3.

³⁷ Allah'ın Arş'a istivası hakkında bkz. A'raf, 7/54; Hud, 11/7; Yunus, 10/3; Ra'd, 13/2; Taha, 20/5; Furkan, 25/59; Kasas, 28/14.

³⁸ Secde 32/4-6.

³⁹ Bkz. A'raf, 7/54; Yunus, 10/3; Ra'd, 13/2; Tahâ, 20/5; Furkan, 25/59; Secde, 32/4; Hadid, 57/4.

düşünüldüğünde, altı günden anlaşılması gereken mâna şudur: "Rabbiniz Allah, iki günde (zaman dilimi içerisinde ya da iki süreçte) arzı yaratıp düzenledi. İki süreçte onu, canlıların var olabileceği ve üzerinde yaşayabilecekleri nitelikte rızıklarla donattı. İki zaman dilimi içerisinde /süreçte de semaları yedi gök olarak düzenledi ve korumasını yerleştirdi."⁴⁰ Yani, ikişer ikişer bölünmüş toplam altı süreçte gökleri, yeri ve yeryüzünü ölçülü, dengeli⁴¹ ve kendi yaratılış ve fizik kanunlarına bağımlı olarak yarattı,⁴² uzaydan gelebilecek meteorları ve zararlı ışınları süzecek ve bertaraf edecek koruyucularını yerleştirdi.⁴³ Sonra da Arş'a oturdu, oradan evreni yönetmektedir.

Âyetteki bu manayı, şöyle bir misalle sembolize etmek mümkündür: 1992 yılında SSCB'den ayrıldıktan sonra Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov diğer adıyla TÜRKMENBAŞI, üç gün içerisinde ülkesinin sınırlarını belirledi, kurumlarını teşekkül ettirdi, yasama, yürütme ve yargı... mekanizmalarını oluşturdu. Kurumlarından her birine ve onlara bağlı birimlerine ehliyetli adamlarını atadı... Ülkesinin kuruluşunu tamamladıktan sonra da Aşkabat'a geçti oturdu, oradan ülkesini yönetmektedir.

Kuşkusuz Türkmenbaşı hakkındaki bu söyleyiş, doğru bir sözdür ve sembolik bir ifadedir. Sözdeki 'üç gün' mutlak bir ifade değil, bir süreci belirtmektedir. Zira üç günde bir ülke kurulamaz. Bu ifade, ancak ülkesinin sınırlarını belirleyip, kurumlarını teşekkül ettirip adamlarını atmasına kadar geçen zamanı kapsar. Aynı zamanda kuruluşun vakit geçirilmeden, kısa zamanda tamamlandığını ifade eder. Aşkabat, oturulacak taht veya koltuk değil, pay-ı tahttır; yönetim merkezi, tahtın bulunduğu yerdir. "...oturdu" cümlesi, mülkünde hâkimiyetini ifade eder; oradan ülkesini yönetmektedir,' cümlesi ise, ülkenin bütününe egemen olduğunu ve yürütmenin tamamen ona ait bulunduğunu gösterir...

Şayet istiva ile ilgili âyetlerin hepsine bakılırsa, bunlarda da anlatılmak istenen şeyin böyle, sembolik bir mâna olduğu anlaşılacaktır. Bu anlatım tarzına göre, 'arş'tan maksat yönetim merkezi; 'istivâ'dan maksat, Allah'ın kozmik evrene egemenliği, hakimiyeti; 'yüdebbiru'l-emr'den maksat da kâinatı yönetmesidir. Zan-nedildiği gibi, Allah için bir taht ve üzerine çıkıp oturması gibi, hâşâ... İslâm İnanc-larına aykırı bir mâna asla söz konusu değildir. Zira zaman ve mekânı yaratmadan önce de var olan Ezeli Ebedi Allah'ı, münezzehe olduğu zaman ve mekânla alakalı varlıklarla tahdîd etmek, hem eşyanın tabiatına hem de Yüce Allah'ın şanına aykırıdır.

"Yedullahi Fevka Eydihim" in Te'vili

⁴⁰ Bkz. Fussilet, 41/9-12; A'raf, 7/54; Yunus, 10/3; Hud, 11/7; Furkan, 25/59; Secde, 32/4; Kaf, 50/38; Hadid, 57/4; Mücadele, 58/4.

⁴¹ Bkz. Rahman, 55/5-9.

⁴² Bkz. Taha, 20/50.

⁴³ Bkz. Fussilet, 41/12.

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ
 Seninle biatlaşanlar, ancak Allah ile biat etmişlerdir; Allah'ın eli de onların ellerinin üzerindedir. Kim, vermiş olduğu sözünden dönerse, kendi aleyhine dönmüş olur; kim de Allah'a verdiği sözü tam olarak yerine getirirse, Allah da ona büyük bir ödül verecektir,⁴⁴ denilmektedir.

Kelamcılar tarafından bile te'vil edilmesi gerektiğine inanılan ve "Allah'ın gücü onların güçlerinin üzerindedir" şeklinde te'vil edilen bu âyet de kanaatimizce, bütün hâlinde okunup anlaşılmaya çalışıldığında müteşâbih olmadığı; hatta te'vil doğrultusunda verilen mananın, maksadını aşan bir mâna olduğu görülecektir.

Bu âyetteki biatlaşmanın, hicretin altıncı yılında Umre yapmak maksadıyla Mekke'ye gelip Hudeybiye'de yerleşen Müslümanların, Kâbe'yi ziyaret etmelerine izin verilmemesi üzerine, burada bir ağaç altında yapıldığı bilinmektedir. Buna "Biatu'r-ırdvan" da tabir edilir...⁴⁵ Biatlaşmanın şeklininse, her mü'minin sağ elini Hz. Peygamber'in sağ eli üzerine koyup O'nun söylediği sözü, aynen tekrar etmesinden ibaret olduğu da biliniyor. Âyetin tümüne bakıldığı zaman görülecektir ki, "Allah'ın eli de onların elleri üzerindedir" ibaresi, Allah'ın da bu biatlaşmaya bizzat iştirak etmiş olduğunu; verilen sözün, görünüşte Peygamber'e, gerçekte ise Allah'a verildiğini söylemektedir. Özellikle; "...Kim de Allah'a verdiği sözü tam olarak yerine getirirse, Allah ona büyük bir ödül verecektir,"⁴⁶ cümlesi, bu gerçeği açık ve net olarak ortaya koymaktadır...

Görülüyor ki, bu âyetin lafzında söylenen ve söylenmek istenen mâna, müteşâbih olmadığı gibi anlaşılması güç de değildir; aksine, maksadına uygun olarak âyette söylenen ve söylenmek istenen her iki manâ da açık, net ve anlaşılır durumdadır. Âyette müteşâbih olan, sadece "yedullah'tır. Bu âyette Allah'ın eli ve hakikatinin bilinmemesi, âyete herhangi bir kapallık getirmemektedir. Aksine âyetteki maksadın, yani biatlaşmanın gerçekte Allah'la yapıldığını ve verilen sözün Allah'a verildiğinin daha açık ve net olarak anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Eğer "yedullahi fevka eydihim" cümlesi olmasaydı, Allah'ın bu biatlaşmaya bizzat iştirak ettiğini ve müminlerin de gerçekte Allah'a biat verdiklerini bu derece açık ve net olarak kavramak mümkün olmazdı. O hâlde, âyeti "Allah'ın kudreti veya nime-tidir" anlamında tevil etmek, maksadı aşan bir manaya çevirmek olacağı için, hatadır! Ebu Hanife'ye göre böyle bir tevil, Allah'ın kendisi için isbat ettiğini nef-yetmek anlamına geleceği için caiz değildir!⁴⁷ O hâlde 'Allah'ın eli nasıldı?' 'Allah elini onların ellerinin üzerine nasıl koydu?' vb. soruların sorulması yersiz ve gereksizdir... Zira âyetin mâna ve maksadı lafzında açıktır; indiriliş amacıysa, Allah'ın elinin hakikati hakkında bilgi vermek değil, âyette açıkça anlaşılan şeydir. Buna

⁴⁴ Fetih, 48/10.

⁴⁵ Bkz, 48/18.

⁴⁶ Fetih, 48/10.

⁴⁷ Ebu Hanife, *Fikhu'l-Ekber*, s.71, 72.

rağmen "Yedullah"ı, "Allah'ın gücüdür," "kudretidir" şeklinde te'vil edilecek olursa, âyete maksadını aşan bir mâna yüklenmiş olur! İsteyen denesin!...

"Ey İblis! İki elimle yarattığım şeye secde etmekten seni men eden şey nedir?..."⁴⁸ ve Yahudilerin "Allah'ın iki eli de bağlıdır..." sözüne verilen cevapta: "... Aksine Allah'ın iki eli de açıktır..."⁴⁹ âyetleri de muhkemdirler. Birincisinde yüce Allah, Adem'i bizzat kendisinin yarattığını söylemektedir. İkinci âyette ise, "cimrilik" ve cömertlik anlamında iki deyim söz konusudur. Yahudiler, "Allah'ın iki eli de bağlıdır..." demekle O'nun – Haşa! – cimri olduğunu ima etmek istemişler. Allah da onlara verdiği cevapla, cömertliğinin, yani lütfunun, ihsanının, rehmetinin ve bereketinin devam etmekte olduğunu söylemiştir... Her iki âyette de Allah'ın ellerinin keyfiyeti söz konusu edilmemiştir...

Görülüyor ki, müşâbihlerin içinde yer aldığı âyetler dahi muhkemdir; kast edilen manaları açıktır, onlardan bir kısmını anlamak için te'vile dahi ihtiyaç hissedilmemektedir. Ayrıca, 'Vücut' ve 'Nezair' kapsamına giren 'lafızları bir manaları ayrı' ve 'mânaları bir lafızları ayrı' âyetler; herhangi bir sebepten dolayı 'Mübhem', 'Mücmel', mana, maksatları 'Müşkil' sayılan, dolayısıyla anlaşılması güç olan bir kısım âyetler de, sistemli ve metodik bir yaklaşımla lafız ve mana bütünlükleri içerisinde anlaşılmaya çalışılırsa, mutlaka ehlince te'vil edilebilir niteliktedirler; bugün için olmasa bile yarınlarda, bir kısmının zamanı geldiğinde ilimde ve teknolojide derinleşme /rüşuh arttıkça bazı âyetlerin mâna ve maksatları daha açık olarak bilinecektir. O nedenle böylesi âyetleri te'vilini sâdece Allah'ın bileceği müşâbihler katagorisine girdirmek doğru bizce doğru değildir.

3. MÜŞÂBİHLERİN TE'VİLİ MESELESİ

Buraya kadar yapmış olduğumuz çalışmada, Kur'an'da muhkem ve müşâbih âyetler tasnifine esas teşkil eden Al-i İmran suresinin yedinci âyetini, dil, Kur'an ve tarihi arka plân bütünlüğü içerisinde ele alıp inceledik. Muhkem ve müşâbih âyetleri yakından tanıdık. Kur'an'daki müşâbihlerin neler olduğunu tespit ettik. Gördük ki, Kur'an'daki müşâbihlerin te'vilini, sâdece Allah bilir; "ilimde râsih olanlar" da dâhil, başkaları kesinlikle bilemezler. O zaman akla şu soru gelmektedir: "Peki, öyleyse, müteahhirun ilim adamları neye göre, 'ilimde râsih olanlar da müşâbihlerin te'vilini bilirler' hatta 'bilmelidirler...' demiş olabilirler?"

Bizce bu sorunun cevabı, yukarıda da geçtiği üzere, muhkem ve müşâbih ayırımında ve Kur'an'daki müşâbihlerin tespitinde gerektiğince bilimsel bir yaklaşımın sergilenememiş olmasında yatıyor olabilir. Yukarıda da işaret edilmişti, Kur'an yorumcularından bir kısmının, objektifliği sağlayan metodolojik hassasiyeti, sırf ayetteki gerçekleri ve hakikatleri kendinden anlama amaç ve hedefini zaman zaman

⁴⁸ Sad, 38/75.

⁴⁹ Maide, 5/64.

bir tarafa bıraktığı ve toplumsal kişiliği ile bağlantılı olarak sübjektif değer ve yargılarını ön plâna çıkardığı söz konusu olabilmektedir. Nitekim Kur'an'daki hakikatleri ve gerçekleri değil de, savunucusu olduğu bir mezhebi veya bir fikri veya nefesine hoş gelen bir anlayışı yahut da fitne çıkarmak amacıyla müteşâbihleri te'vil etme arzusu ve çabaları tefsir sürecinde hiç de azımsanamayacak kadar rastlanılabilen sapmalardır; Kur'an'daki ifadesiyle "zeyğ"lerdir...⁵⁰ Mesela Nisaburî demiştir ki, pek çok ilim adamı, şâyet kendi görüşü varsa kendi görüşünü, bir mezhebin aşırı derecede savunucusuysa mezhebinin görüşünü esas alarak görüşüne ya da mezhebinin kanaatine uygun gördüğü her âyete: muhkem, karşı olduğu mezhebin görüşüne uygun gördüğüne de müteşâbihtir' damgasını vurmuştur. Sözelimi Mu'tezili âlimlere göre, لا تدرکه الابصار وهو يدرك الابصار "Gözler onu idrak edemezler, ama O gözleri idrak eder..."⁵¹ âyeti rü'yetullah konusunda kendi görüşlerine uygun düştüğü için muhkem, Sünnî âlimlere göre ise müteşâbihtir; aynı şekilde وجوه يومئذ وناصرة الي ربه ناظرة "O gün bir takım yüzler parlamaktadır; Rablerine bakmaktadırlar..."⁵² âyeti de mu'tezililere göre müteşâbih, Sünnîlere göre muhkemdir...⁵³

Kur'an'a yaklaşım amacı ve tarzı bu olursa, âyetlerin lafızları da elbette, içerdiği manaları, tıpkı açık, sakın ve temiz bir havada; arı, duru ve berrak bir denizin dibindeki nadide cevherleri, zihni, kalbi ve basireti açık insanlara açık ve net olarak gösterdiği gibi açık ve net olarak göstermez! Kişideki zihin bulanıklığı ya da basiretsizlikle birlikte haktan sapma meyli; özellikle de fitne çıkarma arzusu, o berrak suya boya katıp bulandırdıktan sonra içerisinde bir şeyler aramaya benzer! Veya lafızların söylediklerini değil de söylemediklerini ona söyletirme çabası da denizi içinden bulandırıp sonra dibindekileri görme çabasına teşbih edilebilir... Deniz bulandırıldıktan sonra, artık suyu da içerisinde barındırdığı nadide mücevherleri de bulmak imkânsızdır...

İlk ve büyük müfessirlerimizden İbn Cerir et-Taberî'ye göre, "Allah Teala'nın Peygamberine vahy ettiği Kur'an'ın hepsi kendisine ve ümmetine açıklanmak ve âlemlere hidâyet olmak üzere indirilmiştir. O'nun kitabında ne insanları ilgilendirmeyen ve onların ihtiyacı olmayan bir âyet vardır ne de ihtiyaç duydukları halde anlamaları imkânsız bir âyet... Şâyet onların ihtiyaçları olduğu halde bazı âyetler onlara kapalı olacak olsaydı, elbette indiriliş maksadına aykırı olmuş olurdu."⁵⁴

⁵⁰ Bkz. Âl-i İmran, 3/7.

⁵¹ En'am, 6/103.

⁵² Kıyâme, 75/22-24.

⁵³ Bkz. Nisaburî, Hasan b. Muhammed b. Huseyn, *Ğaraibu'l-Kur'an ve Rağâibü'l-Furkan*, (Taberî'nin Camiu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an, Beyrut, 1978'in hamişinde), III/138.)

Kur'an'a bu tarzdaki bir yaklaşım, yukarıda naklettiğimiz hristiyanların yaklaşımlarından pek farklı gözükmemektedir. Müslüman ilim adamlarının bu tarz yaklaşımı, fitne çıkarma niyetiyle olamasa bile doğrudan doğruya arzuya dayalı fasit bir te'vil /yorum olarak nitelendirilirse, yanlış olmaz...

⁵⁴ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, III/116.

Kanaatimizce Taberî'nin bu tespiti, hiç şüphesiz, zihni, kalbi ve basireti açık bir ilim adamının açık, sakin ve temiz bir havada; arı, duru ve berrak bir denizin dibindeki cevherleri arama çabasının akla, fikre ve tecrübeye dayalı samimi bir itirafıdır. Ne gariptir ki, Arap Dilini ve Edebiyatını bir Arap Dilbilimcisinden daha iyi bildiğini iddia eden⁵⁵ meşhur müfessirlerimizden Zemahşerî'nin tefsir ilmindeki, inkâr edilemez büyüklüğüne, başarısına ve hizmetine rağmen, aynı zamanda bir mezhebin savunuculuğunu da yapıyor olması, onu müteşâbihler konusunda zihni duruluktan tamamen uzaklaştırmıştır. Belki de bu yüzden Zemahşerî, âyetin kendisinden değil de harici bir sebepten ötürü vakf işareti *وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ* cümlesinin sonuna konulmalıdır, dedikten sonra gerekçesini de şöyle açıklamıştır: Şâyet Kur'an'ın bir kısım âyetleri müteşâbih olduğundan dolayı manası muhataplarınca bilinmeyecekse bu âyetler boş yere indirilmiş olurdu. Hâlbuki Allah ve Kur'an hakkında böyle bir şey düşünmek mümkün değildir.⁵⁶

Zemahşerî'nin bu sözlerinden anlaşılıyor ki, âyetin metni ve dil açısından herhangi bir sorun yoktur; vakf işaretinin yeri *وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ* dan sonradır ve doğru olan da budur. Fakat âyetin dışındaki bir sebepten, onun ifadesiyle: 'hârici bir sebepten...' ötürü biz vakf işaretinin yerini değiştirmek zorundayız... Bu yaklaşım tarzı, yalnızca Zemahşerî'ye âit olmayıp, '...ilimde râsih olanlar da müteşâbihatın te'vilini bilir' görüşünü savunan daha pek çok ilim adamı tarafından da sergilenmektedir. Meselâ, Kafiyeci, Müteahhirundan ilim adamlarının bu husustaki görüşlerini şöyle özetlemiştir: "İkinci fırka ise: Müteahhirundur. Onlar, ilimde rûsûh sahibi olanların müteşâbihin te'vilini bileceklerini söylemişlerdir. Allah'ın "İlimde rûsûh sahibi olanlar" lafzındaki ilim üzerinde tevakkuf etmek, ondan önce durmamak, ilimde rûsûh sahibi olanların müteşâbihatın te'vilini bilmelerinde bir hisseleri vardır demektir. Eğer olmasaydı, onlar "Biz ona inandık, hepsi Rabbimizin indindedir," demeleri, diğer insanlar üzerinde bir üstünlük sağlamasını gerektirmezdi. Zira herkes bu müteşâbih âyetlerin Allah tarafından olduğunu söylemektedir. Bundan dolayı çeşitli devir ve tabakalardaki müfessirler, Kur'an'dan bir şeyin tefsirinde tevakkuf etmeksizin, her âyeti tefsir ve te'vil ederek açıklamışlardır. Şâyet yine müteşâbihi Allah'tan başka bilen olmazsa, cahiller için Kur'an'ı tenkid etme külfeti doğar ve anlaşılmayan bir şeyle hitap edilmiş olurdu. Bu da zencinin Arap'la konuşması gibi olurdu. O halde müteşâbihatın usûle uygun ve doğru olarak te'vili vaciptir. Cahillerin tenkidini önlemek, tembellerin ilgisini çekmek ve en sağlam yola girmek için böyle bir te'vilin yapılması gerekmektedir. Bundan dolayı bazı müfessirler *الم* deki "elif" Allah'ın iyiliklerine, "lâm" lütfuna, "mim" ise mülküne delâlet eder; yine *الم* lafzının manası hakkında bazıları: *أنا الله اعلم* "Ben Allah'ım; çok iyi bilirim" demişlerdir. Yine bazıları, "elif" Allah'ın, "lam" Cibril'in, "mim" ise Muhammed'in

⁵⁵ Zemahşerî'nin şu sözü ilgililerce bilinmektedir: "Topuğuna işeyen Arap gelsin de dilini benden öğrensin!..."

⁵⁶ Bkz. Zemahşerî, *Keşşaf*, 1/412-413.

kısaltılmıştır, yani Kur'an Allah tarafından, Cibril lisanıyla, Hz. Muhammed'e indirildi, demişlerdir.⁵⁷ Diğer sûre başlarının izahı da buna göredir.⁵⁸

F. Razî ise, Kur'an'daki müteşâbih âyetlerin bulunma ve bilinme gerekçelerini şu argümanlarla izah etmeye çalışmıştır:

1. Kur'an'da müteşâbih âyetler mevcuttur. Onları idrak ise, son derece meşakkatli bir iştir. Meşakkat ise, sevabın artmasını sağlar...

2. Eğer Kur'an'ın bütünü muhkem olsaydı, tek bir mezhebe mutabık olurdu. O mezhebin açıklamaları da kendisinden başka mezhepleri iptal etmiş sayılırdı ki, bu durum da görüş sahiplerini o açıklamaları kabul etmekten ve o konuda düşünmekten nefret ettirdi...

3. Kur'an'da hem muhkem hem de müteşâbih âyetlerin bulunması, onun üzerinde düşünen kimseye akli delil getirme ihtiyacını hissettirir. O takdirde kişi taklitçiliğin karanlığından kurtulur, istidlâl ve beyyine aydınlığına kavuşmuş olur...

4. Kur'an'da hem muhkem hem de müteşâbih âyetlerin bulunması, ilim adamlarını, çeşitli te'viller yapmaya ve aralarında tercih yapma olgusuna götürür. Bu da kişiyi Lügat, Nahiv, Usulü Fıkıh gibi ilimleri öğrenmeye sevk eder...⁵⁹

Anlaşıyor ki, Kur'an'daki müteşâbih âyetler konusunda Müteahhirun ilim adamlarının, Mütেকaddimun'dan farklı görüş serd etmeye ve 'müteşâbihlerin te'vilini ilimde râsih olanlar da bilir', demeye sevk eden sebeplerden biri, âyetlere arı, duru bir zihinle objektif olarak yaklaşmamak ise, önemli sebeplerden biri de, yukarıdaki örneklerinde görüldüğü gibi, Al-i İmran sûresinin yedinci âyetindeki müteşâbihleri tespitinde dil ve Kur'an bütünlüğünü esas alacakları yerde, müşküllerini bunların haricinde halletmeye kalkışmalarıdır. Yani iğneyi kaybettikleri yerde değil, aydınlık gördükleri(!) başka yerlerde arama çabalarıdır.⁶⁰ Cahiller Kur'an hakkında ileri-geri

⁵⁷ Fakat onlardan herhangi biri o lafızların verdikleri manalara delalet ettiğini akli ya da nakli delillerle ispat edebilmiş midir? Veya "Allah'ın bu ayetten maksadı budur," diyebilmişler midir?

⁵⁸ Kafiye, *et-Taysir*, s. 61-62.

⁵⁹ Bkz. Razî, *Mefatihul-Ğayb*, VII/172.

⁶⁰ Krş. Hem klasik dönemde Kur'an'la ilgili kavramlara yaklaşımı ortaya koyması hem de Muhkem ve Müteşâbih ayetlerindeki zihin bulanıklığının bilinmesi bakımından bu hususta söylenenleri yorumsuz olarak maddeler halinde nakletmek istiyoruz:

1. Kendileriyle amel edilmesi devam eden nâsih âyetler muhkem; hükümleri kaldırılmış mensuh âyetler ise, müteşâbih âyetlerdir.
2. En'am suresinin 151-152. âyetleri ki, Yahudilerin on emir olarak uygulamaları istenen hükümleri içeren âyetler muhkem, on dört surenin başındaki haruf-ı mukattaa harfleri ise müteşâbih âyetlerdir.
3. Alimlerin te'vilini bildikleri ve manasını anladıkları âyetler muhkem; Hz. İsa'nın semadan(!) ineceği zaman gibi Allah'ın bilgisini kendisine sakladığı âyetler ise, müteşâbihdir.
4. Helâl ve haramlardan bahseden âyetler muhkem, diğerleri ise müteşâbihdir.
5. Allah'ın birliği, kudreti ve hikmeti gibi delilleri açık olan âyetler muhkem, tedebbür ve teemmülsüz manası anlaşılmayan âyetleri ise müteşâbihdir.
6. Tek bir yoruma müsait âyetler muhkem, birden fazla te'vile müsait olan âyetler müteşâbihdir.
7. Tafsilatlı olarak anlatılan kıssaların yer aldığı âyetler muhkem, sureler içerisinde anlamları bir olmakla birlikte farklı lafızlarla kısa ve muğlak olarak tekrar edilen kıssalar ise müteşâbihdir.

söz söylemiş! Tek mezhebe mahkûm olunmuş! İlim adamlarını düşündürmüş! Sevapmış vs. Kur'an'dan kaynaklanmayan ve Selef döneminde hiç ihtiyaç duyulmayan şeyler gerekçe olarak ileri sürülmektedir... Düşünce bu olunca, bundan başka bir sonucun elde edilmesi de tabii ki mümkün olmaz...

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat daha fazlasına lüzum hissetmiyoruz... Bu açıklamalarda net olarak görülüyor ki, âyetin lafzından /metninden değil, haricî sebeplerden ötürü müteşâbihlerin te'vili gerekli görülmektedir. Müteşâbihler te'vil edilmediği zaman Kur'an zan altında kalacaktır, gibi gayr-ı ciddi gerekçeler..., kimseyi töhmet altında bırakmak niyetinde değiliz, fakat öyle anlaşılıyor ki, 'âyet söylemiyorsa sen ona söylettireceksin...' gibi, aşırı sayılabilecek bir durum ortaya çıkmaktadır. Çünkü âyetin söylemediği bir manayı, yukarıda belirtilen muhayyel düşüncelerle de olsa, ona söylettirmek, en azından boya katıp denizi bulandırmaktan başka bir şey değildir. Bilinmelidir ki, âyetin metni açısından doğru ve isabetli olan bir mâna dil ve Kur'an açısından da zorunluysa, artık bu manâ, sebep ne olursa olsun terk edilip, dile ve Kur'an'a aykırı bir mâna ile değiştirilemez. Taberî'nin de büyük bir vukuf ve basiretle söylediği gibi, tarafsız bir gözle ve dikkatle incelendiği zaman görülecektir ki, Kur'an'da, muhataplarınca bilinmeyecek âyetlerden söz edilemeyeceği gibi 'anlaşılmaz' bahanesiyle boş yere indirilmiş âyetlerden de söz edilemez! Yukarıda da örneklerle açıklandığı üzere, Kur'an'daki bir kısım müteşâbihlerin literal anlamları ve içerisinde yer aldıkları âyetlerin mâna ve maksatları bilinmektedir. Bir kısım müteşâbihler ise, içinde yer aldıkları âyetlerin mâna ve maksadını anlamaya engel teşkil etmedikleri gibi daha açık ve net olarak anlaşılmasına katkıda bulunmaktadırlar. Ayrıca müteşâbihlerin hepsinin hakikatlerini bilmeye de ihtiyaç bulunmamaktadır. Çünkü müteşâbihlerden bir kısmının zâtı ve insanın idrak zaafiyeti bunu muhâl kılmaktadır.

Sonuç

Kur'an'da altı bin küsur âyetin büyük çoğunluğunun muhkem, çok az bir kısmının ise müteşâbih olduğu, yine Kur'an'ın kendi ifadesidir. Muhkemler Kitab'ın esasını teşkil ettikleri için onların tefsir ya da te'vili muhataplarınca yapılmış ve yapılmaktadır. Müteşâbihât'ın ise, ihtiva ettikleri hakikatlerin ve gerçek mahiyetlerinin Allah'tan başkası tarafından bilinmeyeceği de Kur'an'da açıkça ifade edilmiştir. Bunları, âyetler içerisindeki literal /lafzî anlamlarıyla kabul etmek, keyfiyetlerini araştırmamak, siyakına uygun mâna vermek ve olduğu gibi inanmak esastır. Müteşâbihlerin, haber verilen şekliyle ispatı da inkârı da doğru değildir. Onları, bilhassa Allah'ın zâtı ve sıfatları ile ilgili olanlarını te'vil etmek, hem âyetteki

8. Açıklamaya ihtiyacı olmayan âyetler muhkem, açıklamaya ihtiyacı olan âyetlerse müteşâbihdir.
9. Amele konu olan âyetler muhkem, Allah'ın sıfatları gibi amelle değil imanla ilgili âyetler ise müteşâbihdir.
10. Lafzî ve manası açık olan âyetler muhkem, lafzî ya da mana yönünden başkasına benzemesinden dolayı tefsiri mümkün olmayan âyetler ise müteşâbihdir. (Bkz. Taberî, *Camiu'l-Beyan*, II/113 vd.)

özgün mâna ve maksadı aşmak hem de Allah'ın, kendisi için ispat ettiği şeyi nefy etmek anlamına geleceği için caiz görülmediği gibi muhâl ile iştilal olarak da değerlendirilmiştir.

Kur'an'daki müteşâbihleri, Allah'ın zatı, esma ve sıfatlarının hakikati ve ahiret hayatı ile ilgili olarak haber verilen şeylerin gerçek mahiyeti, şeklinde üç grupta toplamayı uygun bulduk. Bunların hakikatlerini ve gerçek mahiyetlerini, iddiâ edildiği gibi, ne muhatapları bilir ne de ilimde derinleşmiş/rasih âlimler bilir. Akliselim sahibi olup düşünen her gerçek ilim adamı bunların Allah katından olduğunu bilir ve her birisinde yüce bir hakikat ve indirilişinde büyük bir hikmet olduğuna inanır. Kalbinde haktan sapma eğilimi olan ya da fitne çıkarmak arzusunda bulunan kişiler gibi, onları te'vil edip hidâyetten sonra dalâlete düşmekten Allah'a sığınır... Müteşâbihler, lafzın bizzat kendisinde gizlilik olan ve idraki asla umulmayan şeyler olunca,⁶¹ bunların hakikatlerini ve gerçek mahiyetlerini bilmeyi /te'vil Allah'a bırakmaktan daha doğru ve gerçekçi ne olabilir? O halde söz konusu âyetteki vakfın وَمَا اللَّهُ بِمُتَشَابِهٍ لِّشَيْءٍ كُمْ مِنْهُ تَأْوِيلُهُ إِلَّا اللَّهُ cümlesinden sonra olması, hem âyetin metni, hem de müteşâbihlerin hakikati ve gerçek mahiyeti açısından zorunludur; ondan sonra gelen cümlenin de iptidaiyye cümlesi olarak değerlendirilmesi dil ve metnin gereğidir. "Zira dil, kendinden murat edilenin gerçek olduğuna delâlet eder..."⁶²

Kendileri müteşâbihattan olmadıkları halde müteşâbih olarak değerlendirilen bir kısım âyetlerin, örneklerde de görüldüğü üzere, dil ve bağlam bütünlükleri çerçevesinde anlaşılabilirler. Tefsir yöntemiyle anlaşılmayan bir kısım âyetlerin te'vil yöntemiyle anlaşılmaya çalışıldığı ve kendilerinde murat edilen manaların, ihtimalle de olsa açığa çıkarıldığı muhakkaktır. Zaten bugüne dek Kur'an'da müteşâbih diye mâna verilmeyen neredeyse hiçbir âyetin bulunmayışı da bu gerçeği doğrulamaktadır...

Kur'an'daki müteşâbihlerin neler olduğunu gerektiği ölçüde tanımamış olan ya da bilimselliği bir tarafa bırakıp ön yargılı olarak âyete yaklaşan pek çok müfessir, kendilerince müteşâbih addettikleri âyetlerdeki manaların gizlenmesini bir takım hayırlara vesile kabul etmişlerdir. Oysa dil ve yöntem konusu olan hususların, bir takım muhafazakâr duygular ve muhayyel düşüncelerle halledilmeye çalışılmasının, Kur'an'ı zandan kurtarmak yerine, bir takım itirazlara, spekülâtif yorumlara ve dinden sapmalara neden olduğu da ortadadır... Tefsirde esas olan, Kur'an'daki gerçek ve hakikatlerin arayıcısı olmaktır, ona gerçek(!) elbisesi giydirmeye çalışmak ve korumak değil!

⁶¹ Cürcanî, *Ta'rifat*, s.200.

⁶² Kafiyeci, *et-Taysir*, s.20.